

# Nyttan av territorialitet i konflikter

Thomas Jordan

Occasional Papers 1996:6

Kulturgeografiska Institutionen

Handelshögskolan

GÖTEBORGS UNIVERSITET

# NYTTAN AV TERRITORIALITET I KONFLIKTER

## Ett psykologiskt perspektiv

*Thomas Jordan*

### 1. Territorialitet i konfliktsituationer

Den senaste tidens geopolitiska omvälvningar i f.d. Sovjetunionen och på Balkan har på ett smärtsamt sätt aktualiserat temat mänsklig territorialitet för oss européer. En rad statsbildningar har upplösts till följd av att olika typer av rörelser sökt skapa etniskt mer homogena stater. I de fall där dessa förändringsprocesser lett till inbördeskrig har en rad av de värsta formerna av territorialitet blivit en central del av krigshandlingarna: tvångsförflyttningar, etnisk rensning, territorieutvidgningar, militant separatism, stereotypa och hatfyllda bilder av grannfolk, samt skapande av nya, rigoröst kontrollerade gränser. Efterkrigstidens geopolitiska stabilitet i Europa fram till slutet av 1980-talet skapade en förhoppning om att de territoriella konflikter som tidigare skakat kontinentens historia, och som fortsatte prägla det politiska klimatet i många andra delar av världen även efter andra världskrigets slut, skulle kunna ersättas av fredlig integration. Fenomenet territorialitet är tyvärr fortfarande centralt för samtidens internationella och etniska konflikter, och vi behöver därför en god teoretisk förståelse av den roll territoriella strategier spelar i våldsamma konflikter.

Territorialitet kan studeras ur en rad olika perspektiv. I samhällsvetenskaperna ses territorier och territorialitet normalt som politiska fenomen, d.v.s. territorialitet betraktas som en strategi för att utöva kontroll över resurser eller personer (Sack, 1986). I detta perspektiv är staten den centrala analysenheten, och analysen lämnar sällan den institutionella nivån. I den politisk-geografiska litteraturen behandlas uppkomsten och förändringarna av statssystemet som former för att lösa problem på makronivå, vilket innebär att man opererar med begrepp som klassintressen, reglering av det ekonomiska systemet, och ideologier (se t.ex. Taylor, 1989). Om frågan gäller att förklara det internationella statssystemets utformning och dynamik är denna typ av ansats lämplig. Den är däremot illa rustad att förklara territorialitet på individnivå, t.ex. varför serbiska (eller kroatiska) män beväpnar sig i syfte att mörda eller driva bort sina kroatiska (eller serbiska) grannar i samma by. Syftet med denna essä är att utveckla en teoretisk ram för att analysera motivationen bakom individers stöd för kollektivt territoriellt handlande i våldsamma konflikter. Därmed måste vi diskutera

territorialitetens fundamentala rötter hos människan.

Vissa forskare, ofta med anknytning till etologi, argumenterar för att det finns ett genetiskt nedärvt beteendemönster som får oss att avgränsa, markera och försvara territorier (Ardrey, 1969; Malmberg, 1980). Territorialitet bland djur är ett väl studerat fenomen.<sup>1</sup> Numera är det dock få som stödjer tanken på att människan skulle ha en genetiskt betingad *drift* till territoriellt beteende, däremot är det vanligt att tala om territorialitet som ett genetiskt nedärvt "beteendeprogram," som *kan* träda i funktion under vissa omständigheter (Bailey, 1987). En annan ansats till territorialitet är att se territorier som ett resultat av människans fundamentalt sociala natur. Som medvetna varelser är vi uppbyggda av språkliga strukturer, och lever i dessa. Vi är människor via vårt deltagande i sociala system baserade på kommunikativt handlande (Habermas, 1981). Ur detta perspektiv är territorier den rumsliga aspekten av gemensamma meningssystem (Weichhart, 1990). Både den biologiska och den sociologiska ansatsen bidrar med värdefulla insikter i territorialitetens natur. Mycket talar dock för att det går att utveckla en mer ingående analys av motivationen till territoriella beteenden i konfliktsituationer genom att använda en psykologisk ansats. I denna essä utgår jag från att mänsklig territorialitet har två olika typer av orsaker: dels är den en strategi för att försvara konkreta intressen (säkerhet, resurser, makt, etc.), dels är den motiverad av individernas behov av att kunna upprätthålla en koherent identitet. Dessa båda perspektiv står inte i motsättning till varandra, utan är komplementära. Då den förra aspekten av territorialitet är relativt väl behandlad i litteraturen kommer jag främst att diskutera territorialitetens psykologiska dimensioner. I det avslutande avsnittet kommer jag dock att sammanfatta territorialitetens funktioner ur en rad olika perspektiv.

En psykologisk tolkning av territorialitet i konflikter kan bidra till en ökad förståelse dels av den motivation som driver konfliktparterna, och dels hur denna motivation förändras under eskalationsprocesser. En sådan förståelse kan skapa förutsättningar för en nyanserad syn på territoriella strategier och krav, och därmed bidra till en bättre grund för effektiv kommunikation i förhandlingar och medling. Ett resultat av analysen är slutsatsen att territorialitet kan spela en konstruktiv roll i en social evolutionsprocess mot en ökad förmåga att upprätthålla fredliga relationer i ett kulturellt heterogent världssamhälle.

Essän består av sex delar. Efter denna inledning följer ett avsnitt som dels behandlar några grundläggande drag i den psykologiska ansatsen, dels diskuterar en rad begrepp som är fundamentala för den fortsatta analysen. I de tre därpå följande avsnitten behandlas hur tre olika aspekter av bildning

<sup>1</sup> En sökning på ordet "territoriality" i databasen Psyclit gav flera hundra referenser till studier av territorialitet bland djur, men bara en handfull till studier av människans territorialitet

och stabilisering av identiteter påverkar motivationen för territoriellt beteende. I det avslutande avsnittet sammanfattas slutsatserna, och några förslag till framtida forskning skisseras.<sup>2</sup>

## 2. Ansats och grundbegrepp

### 2.1 *Psykologi som en ansats inom samhällsvetenskaperna*

I den akademiska världen är psykologin främst känd som en beteendevetenskap i ordets direkta betydelse, d.v.s. som studiet av hur människor beter sig. Den hermeneutiskt orienterade psykologin (psykoanalys, analytisk psykologi, objektrelationsteori, etc.) har haft svårt att skaffa sig legitimitet inom ramen för det positivistiskt orienterade akademiska samhället, p.g.a. svårigheten att leva upp till krav på objektivitet, reproducerbarhet och kvantifiering. Dessa svårigheter hänger direkt samman med att de subjektiva aspekterna står i fokus. Det är inte beteendet i sig som är intressant, utan de känslor, fantasier, impulser och föreställningar som rör sig i individens inre. Dessa är ofta omedvetna, och kan bara upptäckas på hermeneutisk väg. Den behaviouristiska ansatsen är, trots sin stringens, inte lämpad att analysera frågor som rör individers motivation och meningsskapande, speciellt inte i den mån man kan anta att omedvetna och känslomässiga komponenter spelar en viktig roll. Den ansats som valts här bygger främst på den syntes av psykoanalytisk psykologi (Freud med efterföljare) och kognitiv utvecklingspsykologi (Piaget med efterföljare) som vuxit fram under de senaste två decennierna. Denna utvecklingsorienterade ansats betonar vad som kallas "jagutveckling" eller "utveckling av medvetandestrukturer." Ett centralt element i dessa teorier är att det finns ett psykologiskt utvecklingsspektrum i ett stort antal relativt väldefinierade steg, som inte upphör i de senare tonåren. De högsta stegen i detta spektrum representerar en psykologisk mognadsnivå som majoriteten av de vuxna i våra samhällen inte uppnår. Viktiga representanter för denna riktning är Ken Wilber (1980), Jane Loevinger (1976) och Robert Kegan (1982).<sup>3</sup> Psykoanalysens viktiga upptäckt var det *omedvetna* och känslornas betydelse för individens motivation. Piagets bidrag (vidareutvecklat bl.a. av Lawrence Kohlberg (1969, 1971, 1976) och Robert Kegan, 1982, 1994) bestod i en in-

<sup>2</sup> I denna essä tar jag mig friheten att skissera ett perspektiv utan att ta upp alla de reservationer som skulle kunna göras. Detta är ett stilistiskt beslut, inte en attityd.

<sup>3</sup> De tre nämnda författarna integrerar insikter från en lång rad källor inom de två skolbildningarna, t.ex. Erikson, 1959/1980; Kohut, 1971; Mahler et al., 1975; Kernberg 1975, Blanck och Blanck, 1974; (psykoanalytisk psykologi); och Piaget, 1932; Kohlberg, 1969, 1971, 1976; Selman, 1980 (kognitiv utvecklingspsykologi). Jürgen Habermas (1976; 1983) har också lämnat viktiga bidrag till utvecklingen av detta perspektiv. Hos Habermas spelar dock den psykoanalytiska dimensionen en underordnad roll.

gående analys av faserna i människans kognitiva utveckling.

Då det fenomenologiska sättet att närma sig forskningsproblem och begrepp fortfarande är främmande för många samhällsvetare, är det nödvändigt att kort belysa vad det innebär för det problemområde som är aktuellt här. För enkelhetens skull kallar jag här den hermeneutiskt orienterade psykologin för 'djuppsykologi' (där det omedvetna är ett centralt begrepp), vilket alltså markerar en skillnad gentemot den behaviouristiska psykologin. Djuppsykologins främsta studieobjekt är den *subjektiva upplevelsen*, snarare än en extern materiell realitet som kan observeras, mätas och analyseras av en oberoende observatör. En central del av den psykologiska ansatsen består i att uppmärksamma hur individen umgås med sina egna känslor. Om t.ex. en person dras in i en konflikt påverkas hans eller hennes sätt att agera inte bara av slutsatserna av en rationell analys av situationen och de egna intressena, utan också av hur han eller hon hanterar den rädsla, vrede, förvirring, etc., som uppkommer till följd av konflikten. En sofistikerad analys av denna dimension är djuppsykologins viktigaste bidrag till samhällsvetenskaperna.

Vid djuppsykologiska analyser av sociala processer definieras begreppen konsekvent från ett subjektivt perspektiv. Ett bra exempel på detta är 'identitet'. I det djuppsykologiska perspektivet är den viktigaste aspekten av identiteten den *upplevda* identiteten, den subjektiva upplevelsen av vem man är och hur man reagerar, snarare än en rad 'objektiva' egenskaper (som kön, språk, hudfärg, konfession, etc.). Orsaken till valet av inifrånperspektivet är att det har bättre förutsättningar än ett utifrånperspektiv att nå fram till en förståelse av individens motivation. Följaktligen definieras här också 'territorialitet' framför allt ur ett subjektivt perspektiv.<sup>4</sup> Grundbetydelsen av 'territorialitet' i denna essä är ett subjekts (en individ eller en grupp) vilja att avgränsa ett territorium inom vilket subjektet anser sig ha rätt att ange spelreglerna, t.ex. att bestämma om vem som har rätt att vistas och utnyttja resurser i territoriet ("detta territorium är mitt/vårt"). Territoriet är normalt förknippat med en känsla av förtrogenhet, bindning och säkerhet. Individen kan identifiera sig med sitt territorium i den meningen att tillhörigheten till ett visst territorium (grannskap, stad, land) betraktas som en central del av den egna identiteten.

Territorier är i första hand kognitiva konstruktioner. I den fysiska världen kan de bara uppfattas via de markörer som människor använder för att avgränsa och identifiera dem. Territoriernas subjektiva karaktär märks bl.a. genom att den mening och de känslor som knyts till en viss territoriell enhet varierar starkt med den aktuella kontexten. T.ex. kan en regional identitet kan under vardagliga förhållanden spela en underordnad roll, men bli starkt betydelseladdad i händelse av en uppblående väpnad konflikt.

<sup>4</sup> Vilket givetvis inte utesluter möjligheten att använda begreppet i andra betydelser, som t.ex. i en statsvetenskaplig eller etologisk undersökning.

Samhällsvetenskaperna utgår normalt från att människor agerar rationellt för att nå vissa medvetna mål. Implicit eller explicit finns det en starkt förenklad människobild i botten på försöken att förklara historiska förlopp och sociala fenomen. Människan maximerar "nytta" ("economic man"), lust eller makt, eller strävar efter säkerhet, rättvisa, jämlikhet, harmoni eller social gemenskap. Sådana människobilder är dock mycket trubbiga instrument för att analysera konfliktförlopp. Djuppsykologin bidrar här med två insikter: dels att människors handlingar inte alltid kan förklaras i termer av rationellt beteende för att nå medvetna mål, dels att motivation är ett dynamiskt fenomen, som förändras beroende på den aktuella situationen och beroende på individens och kulturens psykologiska mognadsnivå (Habermas, 1976; Wilber, 1981).

Försök att göra djuppsykologiska tolkningar av samhällsfenomen möts ofta av kritiken att man på ett naivt sätt överför psykologiska analyser av individer på grupper, som om grupper (t.ex. stater eller politiska organisationer) vore analoga organismer. Kollektivt handlande kan naturligtvis inte reduceras till en individualpsykologisk fråga. Det är dock lika fel att utgå från att individernas psykologiska processer är irrelevanta för analyser av samhällsreliga fenomen.<sup>5</sup> Frågan om relationen mellan individ och kollektiv kommer att diskuteras från fyra olika perspektiv nedan. *För det första* diskuteras hur individernas sätt att hantera utvecklingspsykologiska dilemman påverkar deras känslor och motivation inför territorialitet och andra politiska fenomen (inifrån → ut). Härigenom kan man få en insikt i hur individer skapar en mening av den politiska omvärlden, och varför individer attraheras av olika typer av politiska rörelser. *För det andra* diskuteras hur samhällsreliga strukturer (som t.ex. territorier, gränser, ärkefiendskap) fungerar som stöd för individuella psykiska strukturer. I detta mer eller mindre funktionalistiska perspektiv antas att en viktig faktor i utvecklingen av sociala strukturer är att de måste kunna stödja individernas psykologiska stabilitet. *För det tredje* diskuteras hur utvecklingen i omvärlden, framför allt i krissituationer, påverkar individernas psykologiska organisation, och därmed förändrar kognitiva strukturer och motivation (utifrån → in). *För det fjärde* diskuteras gruppmedlemmars gemensamma försök att upprätthålla en fungerande kollektiv identitet.

## 2.2 Om "identitet"

Territorialitetens psykologiska aspekt är nära knuten till människans behov av att kunna bibehålla en känsla av en stabil identitet. Ur ett fenomen-

<sup>5</sup> En rad författare har utvecklat ett antal sinsemellan olika sätt att hantera sambandet mellan individualpsykologi och samhällsutveckling. Se t.ex. Bloom, 1990; DeMause, 1982; Eder, 1980; Elias, 1971; Habermas, 1976; Mansfield, 1982; Mentzos, 1993; Oesterdiekhoff, 1992; Rosenberg, 1988; Scheff, 1994; Staub, 1989; Stein, 1980; Volkan, 1979, 1988.

logiskt perspektiv är det lika viktigt för individen att upprätthålla sin identitet som att behålla livet i biologisk mening. Ibland upplevs det t.o.m. som viktigare att hålla fast vid identiteten än att överleva fysiskt, vilket på ett tragiskt sätt visas av alla som valt självmord inför en allvarlig identitets-kris. Försvaret av en koherent identitet är alltså en central del i varje människas motivation, och därmed en viktig variabel också för att förstå socialt handlande.

För att kunna diskutera sambandet mellan territorialitet och identitet används här en förenklad utvecklingspsykologisk modell som i hög grad bygger på min tolkning av Ken Wilbers arbeten (Wilber, 1979; 1980; 1981; 1991; 1995; Wilber, Engler and Brown, 1986).<sup>6</sup> I denna modell är identitet ett system som kan ses ur tre olika aspekter:

- a) *etableringen* av ett identitetssystem;
- b) *stabilisering* av identitetssystemet när det hotas av inre motsättningar;
- c) *försvar* av identitetssystemet gentemot yttre hot.

Dessa tre aspekter och deras relevans för förståelse av territorialitet i konflikter ska nedan ägnas en ingående diskussion i tre separata avsnitt. Innan denna diskussion kan startas måste vi dock definiera vad som här menas med identitet.

Från ett fenomenologiskt perspektiv innebär begreppet "identitet" i grund och botten upplevelsen av en insida och en utsida, separerade av en mer eller mindre distinkt gräns (Wilber, 1979). För individen är "jag-känslan" knuten till insidan, medan utsidan är "ickejag". Identitetssystem kan diskuteras i samma termer som andra öppna system, enligt den allmänna systemteorins synsätt. Ett öppet system utgör en distinkt enhet i förhållande till omvärlden, med en intern struktur bestående av delar som står i relation till varandra. Det öppna systemet interagerar med omvärlden genom informationsutbyte och händelser. Som ett öppet system måste identitetssystemet kunna reproducera sin struktur, försvara sina gränser, upprätthålla sin inre jämvikt, samt anpassa sig till förändringar i omgivningen.

En central aspekt av människans upplevelse av identitet är känslan av en kontinuerlig existens. "Jag-känslan" är bunden till, och beroende av, upplevelsen av att ha en distinkt gestalt som har en kontinuitet i tiden och gränser mot omvärlden, med andra ord en separat identitet. Om denna känsla av att vara en distinkt och kontinuerlig gestalt upplöses, känner individen normalt en stark rädsla även om ingen omedelbar fara för livet finns, eftersom själva känslan av att vara till hotas.<sup>7</sup> En upplösning av

<sup>6</sup> Ken Wilber har, med utgångspunkt i den av Piaget grundade riktningen, integrerat ett stort antal teoretiska modeller från både västerländsk och österländsk psykologi. Den förenklade ansats som presenteras här gör på intet sätt rättvisa åt Wilbers komplexa teori.

känslan att ha en koherent identitet är upplevelsemässigt liktydigt med döden.

Alla mänskliga identitetssystem (individuella såväl som kollektiva) har en *konstitutionell* och en *subjektiv* aspekt. Den *konstitutionella* aspekten är identitetens byggstenar. Hos individen talar vi om personligheten, d.v.s. en samling mer eller mindre permanenta karakteristiska drag som t.ex. typiska sätt att reagera känslomässigt, beteendemönster, kommunikationsmönster och karakteristiska nyanser i individuella behov. Vissa av byggstenarna i den individuella identiteten delas med andra individer i de grupper individen tillhör, t.ex. språket (se vidare nedan). Den konstitutionella aspekten av identiteten är stabil, och förändras endast långsamt. Den *subjektiva* aspekten av identiteten systematiseras i *självbilden*. Individen skapar en bild av sin egen identitet i termer av egenskaper, status, bestämning, o.s.v. Den konstitutionella identiteten är utgångspunkten för självbilden, men långt ifrån identisk med den, eftersom självbilden kan vara mer eller mindre realistisk. Den subjektiva identiteten (självbilden) kan förändras betydligt snabbare än den konstitutionella identiteten

Både den konstitutionella och den subjektiva identiteten skapas till en del genom *identifikation*. När individen identifierar sig med en familj, en etnisk grupp, en rörelse, ett region eller ett land sker en "in-definition." Som en följd av denna tar individen till sig identifikationsobjektets (förmenta) egenskaper och gör dem till sina. Identifikation med en grupp medför också att individen reagerar på vad som händer gruppen *som om* det hände honom eller henne personligen. Om någon häftigt kritiserar den grupp man identifierat sig med reagerar man med smärta och ilska, även om angreppet inte är riktat mot ens egen person. Gruppens framgångar fyller en med stolthet, medan motgångar kan ge upphov till skamkänslor. Denna sammanblandning av individuell och kollektiv identitet medför att individen i sin upplevelsevärld ofta blandar ihop den inre världen med den yttre utan att vara medveten om detta. Det kan t.ex. ta formen av att individens oro över den egna förmågan att försvara den personliga integriteten *upplevs i form av* en oro att kollektivet (t.ex. ens land) inte ska kunna försvara sina gränser gentemot yttre hot. Detta tema kommer att utvecklas i senare avsnitt.

Även kollektiv (som t.ex. etniska grupper, subkulturer, länder, politiska rörelser) har konstitutionella och subjektiva identiteter. Kollektivets konstitutionella identitet består bl.a. i det gemensamma symbolsystem som möjliggör kommunikation (språk, metaforer, gester, symboler, etc.). Andra viktiga aspekter av den konstitutionella identiteten är typiska beteendemönster och normer, känslomässiga reaktioner, värden och kommunika-

<sup>7</sup> Det finns viktiga undantag från denna allmänna regel, t.ex. den extatiska upplösningen av jagidentiteten som äger rum både vid vad Abraham Maslow kallade "peak experiences" och vid sexuellt umgänge.



tionsmönster. Dessa assimileras av individen under uppväxten, och bildar mönster som är normala och bekanta för gruppmedlemmarna, men som kan verka främmande eller irriterande för utomstående.

Liksom individen har också kollektivet en självbild, en gestalt som representerar den gemensamma identiteten. Denna självbild utkristalliseras i den offentliga och privata kommunikationen, genom att en stor del av gruppmedlemmarna ansluter sig till en viss bild av kollektivets identitet. I figur 1 ges en överblick över de olika aspekterna av identitetsbegreppet, så som det används i denna essä.

**Figur 1** *Identitetsbegrepp*

	<i>Individuell identitet</i>	<i>Kollektiv identitet</i>
<i>Konstitutionell identitet</i>	Personlighet Reaktionsmönster Behov etc.	Språkspel Dominerande känslomässiga reaktionsmönster Dominerande betedenormer Dominerande kommunikations- former Dominerande värden
<i>Subjektiv identitet</i>	Individuell självbild	Kollektiv självbild

Distinktionen mellan konstitutionell och subjektiv kollektiv identitet är mycket viktig, därför att den tillåter oss att se att *de gränser som avgränsar ett kollektiv hör ofta hemma i den subjektiva identiteten, inte i den konstitutionella identiteten.*

I individernas föreställningsvärld har kollektivet (t.ex. en etnisk grupp) skarpa gränser gentemot omvärlden, men det är i praktiken omöjligt för en utomstående betraktare att finna kriterier som ger en otvetydig definition av vilka individer som hör till kollektivet och vilka som inte gör det. Vi är alla samtidigt medlemmar av olika kollektiv, vars gränser är flytande. En individ kan definiera sin grupptillhörighet på olika sätt, beroende på den aktuella situationen. Men *i våra föreställningar* skapar vi avgränsade kollektiva identiteter, av skäl som ska diskuteras längre fram.

Den kollektiva subjektiva identiteten kan förändras relativt snabbt,

speciellt i tider av social och politisk turbulens. I de senaste decenniernas forskning kring nationalism finns många exempel på konstruktion av nya nationella identiteter (se t.ex. Hobsbawn & Ranger, 1983; Andersson, 1983). Då de kollektiva konstitutionella identiteterna förändras mycket långsamt, finns det dock gränser för vilka omdefinitioner som kan göras av de kollektiva självbilderna. Andra aspekter av den kollektiva identiteten kan betonas, nya gränsdragningar kan göras, men kärnan (den konstitutionella identiteten) förändras endast långsamt. Denna kärna är mycket viktig, eftersom den är förutsättningen för kommunikativt handlande, och därmed för en fungerande social ordning. Den konstitutionella kollektiva identiteten kan därför sägas ha en "progressiv" funktion, medan den subjektiva kollektiva identiteten främst har en "defensiv" funktion. Den konstitutionella gruppidentiteten möjliggör kommunikation, en social arbetsdelning, gemensamma projekt och en stabil social ordning. Genom den konstitutionella gruppidentiteten och dess symbolvärld blir den sociala världen begriplig och förutsägbar för individen (Weichhart, 1990). I ett senare avsnitt kommer jag att återkomma till den konstitutionella gruppidentitetens progressiva funktion, men essäns centrala tema är den subjektiva gruppidentiteten. Jag kommer att argumentera för att den kollektiva identitetens defensiva funktion är en nyckel till förståelse av territorialitetens psykologi i konflikter.

### 3. Etableringen av en separat identitet

#### 3.1 *Den individuella identitetens framväxt*

Upplevelsen att vara en separat individ är något som växer fram långsamt under människans uppväxt. Det nyfödda barnet har inte en mental bild av sig själv som ett separat väsen.<sup>8</sup> Långsamt upptäcker barnet gränserna mellan det inre och det yttre, och förstår med allt större klarhet att det är en egen individ. En lång rad forskare har från olika utgångspunkter identifierat ett stort antal stadier i denna utveckling, från det nyfödda barnet till de mognadsstadier endast få av oss vuxna uppnår.<sup>9</sup> I de tidiga stadierna är individen huvudsakligen ett kropps-jag, d.v.s. identifierad med kroppens impulser och känslor. I en senare fas är individen främst identifierad som en gruppmedlem, och definierar sig via roller och normer, först i familjen och bland jämnåriga, senare i samhället. Först i vuxen ålder utvecklas en

<sup>8</sup> Daniel Stern (1985) diskuterar ingående faserna i hur upplevelsen av att vara ett separat själv växer fram.

<sup>9</sup> Piaget, 1932; Erikson, 1959/1980; Kohlberg, 1969; Loevinger, 1976; Kegan, 1982; Neumann, 1949/1969; Wilber, 1980; Mahler et al., 1975; Kernberg, 1975; Kohut, 1971, Washburn, 1994.

känsla av genuin individualitet.<sup>10</sup>

Från att ha varit inbäddad i reflexer, impulser och instinkter, och från att ha levt i fusion och symbios med modern, skapar individen ett eget identitetssystem med distinkta gränser. Denna process är långdragen och krävande, och individen pendlar hela tiden mellan fusion och separation, beroende och självständighet, regression och mognad. Det tillhör människans existentiella villkor att dras mellan de två polerna *separation* och *fusion*: å ena sidan vill vi vara självständiga individer, och fruktar beroende och upplösning. Å andra sidan är det tomt och skrämmande att vara separat och avskuren från kontakt. Vi längtar därför också efter kontakt och förening med andra människor. En överdriven avgränsning av identiteten leder till isolering och ensamhet, en alltför stark fusion med en annan person eller en grupp (t.ex. en religiös sekt) leder till förlust av autonomi (Riemann, 1961/1982).

Framväxten av en separat identitet är en bräcklig process, präglad av framsteg och bakslag. När barnet etablerat en jag-struktur och är på väg att bygga upp en distinkt subjektiv identitet finns hela tiden faran att det ännu utvecklade identitetssystemet ska falla samman. Barn upplever detta hot framför allt i magiska termer: de är rädda för att monster, häxor och farliga gubbar ska hoppa fram och uppsluka dem. När deras kognitiva utveckling inte längre lämnar utrymme för magiska föreställningar förknippas känslan av att vara hotad i stället med mer realistiska hot i den yttre världen: krig, miljöförstöring, narkomaner och kommunister. En viktig förutsättning för att en individ ska kunna träda fram ur symbiosen och utveckla en separat identitet är att det finns en gynnsam miljö runt barnet, d.v.s. en omgivning som ger tillräckligt skydd och stöd för att individen ska våga ta de första stapplande stegen på väg mot en självständig existens (Kegan, 1994). Det måste med andra ord finnas vad som kallas en *safe space*, d.v.s. den subjektiva upplevelsen av att det finns ett "tryggt livsrum" runt individen. Psykologen Anthony Fry (1987) definierar "safe space" som:

a space of environment whose qualities permit certain systems to operate. A safe space is therefore not only a space where conditions are good enough for the system that occupies it, but a space that is free of any threatening or damaging process that might eventually interfere with the system's operation. (p. 33)

Barnets föräldrar spelar i tidiga utvecklingsstadier en dominerande roll för att tillhandahålla detta "trygga livsrum." Då barnet inte själv klarar att hantera sina egna impulser, tillfredsställa sina behov och inta en ansvarsfull plats i det sociala systemet, måste föräldrarna ge barnet trygghet genom att ta över dessa uppgifter. Känslan av att ha ett "tryggt livsrum" är dock inte bara viktig under barndomens utvecklingsfaser, utan utgör en viktig förutsättning för psykologisk mognad även i vuxen ålder. Fry använder begreppet

<sup>10</sup> Jag bifogar i appendix en kort sammanfattning av sex stadier i jagutvecklingen, baserad främst på Kegan, 1982, 1994; Wilber 1980, 1983, 1991; och Spillmann och Spillmann, 1991.

“safe space” endast som en rumslig metafor. Vid en närmare betraktelse finns det dock mycket som talar för att behovet av ett “tryggt livsrum” för att kunna bygga upp, resp. upprätthålla en distinkt identitet ofta tar sig uttryck i konkreta territoriella strategier.

Jag vill alltså genom att fokusera på individens jagutveckling lyfta fram två centrala teman i människans motivation: (1) behovet att etablera en stabil psykisk struktur; och (2) hanteringen av rädslan för att inte klara av denna uppgift. Så länge en stabil identitet inte upprättats fruktar individen *disintegration*, och söker motverka en sådan genom att söka sig till *stabila och distinkta strukturer*. Dessa teman har en stor betydelse för individens sätt att förhålla sig som samhällsmedlem.

### 3.2 Identitetsetablering och motivation i den sociala arenan

Så länge den personliga identiteten fortfarande är vag och bräcklig upptar frågan om avgränsningen av en distinkt identitet en stor plats i individens motivation. Den individuella identiteten kan få ett välbehövligt stöd genom att individen identifierar sig med en grupp som har en distinkt identitet. Gruppmedlemskapet gör det möjligt för individerna att gemensamt etablera en identitet som är mer stabil och kraftfull än individernas egen. Ju tydligare gruppens identitet är markerad och avgränsad, desto lättare är det för individen att via gruppmedlemskap få tillgång till en stabil identitet.

Bara vissa kollektiv, framför allt stater, har en utpräglad territoriell aspekt. De territoriellt definierade kollektiven erbjuder en extra fördel jämfört med andra kollektiv genom att geografiska gränser är mycket tydligare än andra typer av gränser.<sup>11</sup> Territoriellt definierade kollektiv har därför en särskild attraktionskraft på individer med ofullständigt befästa personliga identiteter. Geografiska gränser är mycket påtagliga och tydliga yttre strukturer, vilka därför kan upplevas som mer pålitliga än andra typer av avgränsningar. Statens territorium blir den vuxna individens “safe space,” det trygga rum som behövs för att minska känslan av att den bräckliga identiteten är hotad. För många personer kan därför frågor som på ett eller annat sätt berör territoriernas gränser och integritet upplevas som mer betydelsefulla än vad som skulle förväntas av en rent intresseorienterad analys. En rad politiska frågor, som t.ex. hur starkt försvar ett land ska ha, hur restriktiv invandringspolitiken ska vara, och huruvida ett land ska uppge en del av sin suveränitet genom att gå med i en politisk union (t.ex. EU), har enligt detta perspektiv två dimensioner. Den ena är den rationella dimensionen, som baseras på en bedömning av realistiska risker och

<sup>11</sup> Det är givetvis *föreställningen* om att det finns en geografisk gräns, snarare än den verkliga gränsen som är betydelsefull. De flesta har mycket vaga föreställningar om hur gränserna egentligen ser ut.

intressen. Den andra dimensionen är den emotionella laddning dessa frågor får genom att de berör medborgarnas oro för identitetens stabilitet och avgränsning. I den mån den emotionella laddningen av politiska frågor är stark förlorar rationella argument kraften att påverka de enskilda individernas politiska ställningstaganden, eftersom argumenten inte berör det som är centralt för individernas verkliga engagemang.<sup>12</sup>

Personer som etablerat en stabil och distinkt individuell identitet är mindre beroende av den kollektiva subjektiva identiteten. Deras motivation är därför inte lika starkt dominerad av behovet av att försvara (t.ex.) statens territoriella homogenitet och suveränitet till varje pris. Ju mer stabila medborgarnas personliga identiteter är, desto större utrymme finns det för att den politiska debatten ska kunna bygga på intresserationalitet snarare än på omedvetna emotionella laddningar.

### 3.3 Kollektivets funktion som stöd för individuell identitetsbildning

Individernas behov av att stärka identitetssystemen och att psykologiskt hantera hotet om disintegration är ett universellt fenomen, åtminstone i en viss evolutionär fas. Detta innebär inte bara att politiska processer påverkas av dessa aspekter av individernas motivation, utan också att kulturen och de sociala systemen måste utveckla former för att stödja individernas identitetsutveckling. Denna funktion är en viktig beståndsdel av alla kulturer. Genom att erbjuda identitetsmarkörer i form av symboler och tecken (t.ex. beteendemönster, typiska värden, speciella kläder, matvanor, ritualer, och symboler tillhandahålls en form som individen kan använda sig av för att bygga upp en bild av sin egen identitet (Volkan, 1988). Samhällets roller erbjuder också färdiga mönster för identiteter. Individen behöver bara identifiera sig med en viss roll, och tillägna sig det system av beteendeförväntningar som kulturen förknippar med denna roll. De kulturellt förmedlade gränsdragningarna gentemot omvärlden spelar ofta en viktig roll för att framhäva den kollektiva identiteten. Genom att peka ut vilka som *inte* räknas till insidan får den egna gruppidentiteten tydliga konturer.

Kulturer kan också utveckla former som hjälper individerna att psykologiskt hantera sin rädsla för identitetens disintegration. Fenomenen *ärkefiende* och *syndabock* tjänar bl.a. till att peka ut påtagliga källor till hot mot den egna identitetens fortbestånd. Den egna diffusa oron som är förknippad med framväxten av en bräcklig separat identitet behöver härigenom inte förbli diffus och omedelbart påträngande, utan kan attribueras till existensen av yttre hot (se vidare i nästa avsnitt).

---

<sup>12</sup> En annan aspekt är att politiska ledare genom skicklig retorik kan mobilisera medborgarnas rädsla till en kraftfull politisk opinion, t.ex. i syfte att vinna ytterligare makt.

### 3.4 Etableringen av kollektiva identiteter

I de två föregående avsnitten behandlades dels sambandet mellan individernas identitetsbildning och politisk mobilisering, dels kulturens former för att stödja individernas identitetsbildning. Båda dessa aspekter förutsätter existensen av en fullt utbildad kollektiv identitet. Under de perioder då nya kollektiva subjektiva identiteter håller på att formeras uppträder dock liknande fenomen som på den individuella nivån. Så länge en nybildad eller omdefinierad gruppidentitet (t.ex. en nationell eller etnisk identitet) inte är fullt utbildad, stabil och respekterad kommer gruppmedlemmarna att vara starkt motiverade att markera och stärka den kollektiva identiteten. Det kan ta sig uttryck i starka nationalistiska stämningar, krav på erkännande och respekt från omgivningen, och en stark betoning av kollektivets symboler, myter, riter, ledargestalter och värden. Även i detta fall kan en tendens till överbetoning av gränser och avgränsning gentemot yttre fiender tjäna som förstärkning av identiteten. I detta läge kan en politisk rörelse som eftersträvar territoriell suveränitet få stort stöd av den del av befolkningen som identifierar sig med just denna kollektiva identitet. En svag kollektiv identitet, t.ex. genom brist på erkännande från omvärlden, kan förstärka tendensen att attraheras av allt som utstrålar styrka och energi, t.ex. vapen, massmanifestationer, disciplin, uniformer och bevis på mod och beslutsamhet.

## 4. Stabilisering av identitetssystem med interna konflikter

Behovet av att stabilisera identitetssystemet upphör inte när identiteten tagit form. Även en distinkt och fullt utbildad identitet kan hotas av disintegration. I detta avsnitt ska de *inre* hoten mot identitetens sammanhållning diskuteras, framför allt när det finns inbördes motstridiga element inom identitetssystemet. Detta är ett av djuppsykologins huvudteman, vilket innebär att det finns ett mycket stort antal modeller och teorier att välja bland. Jag har här valt att begränsa diskussionen till ett av de mest relevanta begreppen, *narcissism*. I nästa huvudavsnitt diskuteras *yttre* hot mot identiteten, framför allt när livsvärlden är hotfull, kaotisk och svårtolkad.

### 4.1 Inre konflikter

Etableringen av en personlig identitet innebär att individen har utvecklat en subjektiv identitet, en självbild. Ett litet barn som ännu inte kommit till

detta stadium är identifierat med sina känslor och impulser, och lever inbäddad i dessa (Kegan, 1982). Etableringen av en personlig identitet innebär att individen gått förbi detta stadium, och i stället *identifierat sig* med den skapade självbilden. I individens upplevelsevärld är hon denna självbild, d.v.s. jag-känslan, känslan av att finnas till, är helt knuten till den subjektiva självbilden. Detta innebär att ett hot mot självbilden upplevs som ett hot mot personens själva existens. Det finns alltså inte bara en biologisk död, utan även en psykologisk, och den senare är lika skrämmande som den förra. Så länge en individ är identifierad med en viss självbild måste denna självbild försvaras mot allt som hotar dess konsistens och funktionalitet.

Djuppsykologin utgår från att människan psyke består av en medveten och en omedveten del.<sup>13</sup> Detta gäller också självbilden. Den medvetna självbilden är skapad genom ett antal (omedvetna) in- och utdefinitioner. Vissa egenskaper har accepterats som delar av den medvetna självbilden, medan andra egenskaper utesluts. För att kunna upprätthålla en koherent självbild och undvika kognitiv dissonans, förnekar individen vissa aspekter av det egna psyket. Dessa exkluderas alltså från den medvetna självbilden, och hamnar i det omedvetna, som aspekter av en omedveten självbild. Normalt eftersträvar individen att upprätthålla en positivt laddad självbild, vilket medför att den omedvetna självbilden huvudsakligen är negativt laddad.

Den omedvetna negativa självbilden uppstår alltså när individen från den medvetna självbilden utesluter de känslor och självbildselement som är oförenliga med en positiv, koherent, stabil och socialt acceptabel självbild. Sådana känslor och kognitioner kan uppkomma på olika sätt, både genom den personliga livshistorien och genom människans allmänna existentiella situation. Som spädbarn har vi alla upplevt skräcken av att vara fullkomligt utlämnade åt omgivningens godtycke när vi var hungriga, törstiga, när vi frös eller kände oss ensamma eller rädda. Dessa upplevelser ger upphov till en självbild där barnet upplever sig självt som beroende, hjälplöst, lidande, o.s.v. Eftersom det är alltför skrämmande att leva med en sådan självbild, förskjuts de ur medvetandet. De försvinner dock inte helt, utan finns kvar i form av omedvetna känslor och kognitioner. I senare faser av uppväxten kan den negativa självbilden byggas på med fler erfarenheter. Barn som inte möts av den kärlek, värme och omsorg de behöver, drar via det omedvetnas primitiva logik slutsatsen att det är fel på dem själva eftersom föräldrarna inte ger dem det de önskar. I sådana fall uppstår en omedveten negativ självbild dominerad av underlägsenhetskänslor.

De två inbördes oförenliga självbilderna innebär en i grunden instabil psykisk struktur. Den negativa självbilden gör sig påmind i olika former, t.ex. som tvivel på det egna värdet, skuld-känslor, ångest eller depression. En

<sup>13</sup> En ingående diskussion av det omedvetnas olika komponenter finns i Wilber, 1980, kap.

mycket vanlig "strategi" för att försvara den medvetna självbilden mot den omedvetna negativa självbilden är att skapa en *idealiserad självbild*. Med utgångspunkt från vissa positivt laddade delar av den konstitutionella identiteten bygger individen en bild av sig själv som speciellt begåvad inom något område. Denna självbild karakteriseras ofta som *grandios*, d.v.s. storlagen. Den idealiserade självbilden utgör en motvikt och ett bälverk i förhållande till den negativa självbilden. Eftersom den idealiserade självbilden inte är helt realistisk, utan ensidig och överdriven, är den dock instabil och falsk. Denna inbyggda stabilitet tvingar den individ som har en idealiserad självbild att använda mycket energi till att hela tiden polera på den.

Den ovan beskrivna psykiska strukturen betecknas med begreppet *sekundär narcissism*, eller enbart "narcissism" inom djuppsykologin (Kohut, 1971; Kernberg, 1975; Lowen, 1983). Vanligen förklaras narcissistiska personlighetsstrukturer med hänvisning till specifika erfarenheter i narcissistens livshistoria. Inom existentiell psykologi (Becker, 1975) ses dock narcissism som en naturlig konsekvens av människans existentiella belägenhet. Som separata individer är vi sårbara, dödliga och absolut beroende av omgivningen. I ett kosmiskt perspektiv är vi, som individer, mycket små, kortlivade och obetydliga. I den mån vi inte kan stå ut med denna vetskap, försöker vi framstå som mäktiga, odödliga, betydelsefulla och speciella, eller helt enkelt *grandiosa*. Narcissismen är alltså, enligt detta synsätt, oupplösligt förbunden med upplevelsen av att vara en separat individ. Man kan alltså argumentera för att det inte finns en tydlig gräns mellan patologisk och existentiell narcissism. En tendens att utveckla en narcissistisk dynamik är naturlig med tanke på vår existentiella belägenhet. Hos en del personer förstärks denna tendens av ogynnsamma livserfarenheter tidigt i livet. I fortsättningen kommer jag att utgå från att narcissism är en företeelse som är relevant för de flesta i de västerländska samhällena, inte för att vi alla är neurotiska i patologisk mening, utan för att få har styrkan att möta våra existentiella villkor med öppna ögon.

#### 4.2 *Narcissism på den sociala arenan*

Narcissistiska personligheter har en karakteristisk motivationsstruktur, vilken i högsta grad inverkar på individens sätt att förhålla sig som samhällsmedborgare. P.g.a. den narcissistiska strukturens inneboende instabilitet, finns det ett påträngande behov av att utveckla strategier för att *stabilisera* identitetssystemet. Dessa strategier kan bara förstås genom ett fenomenologiskt perspektiv, d.v.s. genom att fokusera på hur individens *upplevelsevärld* ser ut. I individens subjektiva upplevelse är den mest fundamentala gränsdragningen den som går mellan "jag" (den medvetna



delen av psyket) och "icke-jag" (allt annat). Från denna subjektiva synvinkel tillhör *både* det personliga omedvetna *och* den yttre verkligheten "utsidan." Det finns, i individens subjektiva upplevelse, ingen tydlig gräns mellan det omedvetna och den yttre omvärlden. Detta innebär att *när* delar av det omedvetna gör sig påmind (som känslor, kognitioner, bilder, etc.) så upplevs de mycket lätt som något som kommer från den yttre verkligheten. Innehållet i det egna omedvetna och omvärlden blandas lätt ihop, t.ex. genom att negativt laddade element i det egna psyket "kontaminerar" objekt i omvärlden, så att dessa upplevs som de negativa känslornas ursprung. Detta är vad psykologer kallar *projektion*. Individen har en vag känsla av närvaron av negativa och destruktiva element, som upplevs som främmande (d.v.s. utanför jaget). Det är mycket obehagligt att leva med den ångslan som de negativa elementen ger utan att kunna identifiera varifrån de kommer. Individen kommer därför att söka efter en yttre källa till de negativa känslorna. Genom projektion kan flera problem hanteras samtidigt. Om ett yttre objekt identifieras som källan till hotet mot den idealiserade självbilden blir det lättare för individen att kognitivt hantera hotet. Finns det en yttre fiende är det mycket lättare att hantera situationen, än om hotet kommer från en svårgränsad inre konflikt. Dessutom kan den grandiosa självbilden stärkas av jämförelsen med yttre "bärare" av de projicerade negativa självbilderna: "det är han/hon/de som är mindre-värdiga/svaga/beroende/destruktiva, inte jag." De återkommande självtvivlen som plågar narcissisten kan avväjas genom att individen jämför sig själv med andra som nedvärderats kraftigt.

Den narcissistiska strukturen medför alltså två strukturellt betingade tendenser: dels att hålla den negativa självbilden från livet, dels att stärka den idealiserade självbilden.<sup>14</sup> Narcissisten tenderar därför att söka *syndabockar* och *hotande fiender* i omvärlden. Dessa hjälper narcissisten att förneka sin egen omedvetna negativa självbild, och bidrar därmed till att stabilisera identitetssystemet. Den ömtaliga idealiserade självbilden kan stärkas genom att individen identifierar sig med ett kollektiv (t.ex. den egna nationen eller en politisk rörelse) som för individen representerar styrka, permanens, överlägsenhet och storhet. Medlemmarna i kollektivet kan gemensamt skapa och värda en grandios kollektiv självbild (Bloom, 1990). Genom identifikation upplever individen sig som delaktig i kollektivets styrka och storhet, och kan därför lättare ignorera sin egen litenhet.

Den narcissistiska strukturens instabilitet är i hög grad ett problem som handlar om *gränser*. Identitetssystemet kan stabiliseras genom att upprätta distinkta och svårgränsade gränser. Eftersom individen upplever den inre konflikten framför allt via projektion på omvärlden (det omedvetna

<sup>14</sup> Volkan (1988) har kommit till samma slutsats, men utan att direkt hänvisa till narcissismteori. Hans utgångspunkt är objektrelationssteori, som betonar individens svårigheter att kognitivt integrera negativa och positiva erfarenheter.

kan ju bara med stor svårighet göras medvetet), söks dessa gränser i den yttre världen. Gränsdragningar mellan den egna gruppen och andra grupper tillåter idealisering av "insidan," och nedvärdering av "utsidan." Dessutom kan individen känna en lättnad av att det finns en tydlig gräns som skiljer den goda insidan från den onda utsidan. Gruppen kan peka ut en tydlig fiende, och organisera ett förtroendeingivande försvar mot denna fiende. I värsta fall kan det gå så långt att gruppen försöker bli av med "det onda" genom försöka utplåna den fiende som utsetts till bärare av projektionerna. Det ovan beskrivna psykohygieniska arrangemanget fungerar bättre ju mer homogent det egna territoriet är. Om projektionsmekanismerna främst utvecklas efter etniska principer kan alltså etnisk rensning förefalla som en mycket önskvärd politisk strategi.

En viktig slutsats av denna diskussion är att syndabocker och ärkefiender *behövs* för att stabilisera bräckliga identitetssystem. Om det är så, innebär det att fördomar och fientlighet inte kan elimineras genom information och utbildning enbart. Grundproblemet är att finna former för stabilisering av identiteterna på andra vägar än genom fiendskap.

#### 4.3 Kulturella former för stabilisering av narcissistiska identitetssystem

Liksom alla samhällen utvecklat former för att stötta upp individernas personliga identiteter, har det också utvecklats socialt institutionaliserade former för att stabilisera narcissistiska strukturer. Varje kultur erbjuder sina medlemmar socialt godkända projektionsobjekt, vilka tjänar som behållare för dels negativt laddade självbildselement, dels idealiserade och grandiosa föreställningar. Vamik Volkan kallar detta *suitable targets of externalization*, och beskriver hur kulturen via föräldrarna förmedlar lämpliga externaliseringsobjekt till de uppväxande individerna (Volkan, 1988). Dessa kan bestå i en utgrupp som beskrivs som opålitlig, farlig och/eller underlägsen, och av symboler för ingruppens gemensamma idealiserade kvaliteter, som t.ex. ledargestalter, symboliskt betydelsefulla platser, ceremonier, sedvänjor, o.s.v. Ur samhällets synvinkel tjänar denna typ av psykohygieniska arrangemang två syften. Förutom att bistå individen med former för att stabilisera en konfliktfylld psykisk struktur, tjänar de kulturellt förmedlade formerna för stabilisering syftet att undvika att de destruktiva följderna av narcissistiska strukturer drabbar den egna gruppen. Genom att länka individernas behov av att ha tillgång till syndabocker och fiender till *yttre* objekt, skyddas gruppens inre relationer från destruktiva konflikter.

De kulturellt förmedlade symboliska landskapen spelar en central roll för samhällets psykohygieniska arrangemang. Det måste finnas distinkta gränser som möjliggör identifikation och projektion. Dessa gränser kan vara

av rent symbolisk karaktär, och markeras genom kläder, jargong och stil. Så länge gränsdragningen inte är territoriell har den dock begränsad effekt ur psykohygienisk synvinkel. Störst trygghet i identifikationen med en idealiserad kollektiv självbild uppnås om individen befinner sig i ett homogent ingruppsterritorium. Projektionen av negativt laddade självbildselement förutsätter att verkligheten inte tillåts korrigera de snedvridna perceptionerna av fiendesidans egenskaper, en förutsättning som uppfylls väl genom geografisk separation av ingrupp och utgrupp. Slutligen är hanteringen av hotkänslan en viktig del i de psykohygieniska arrangemangen, vilket innebär att geografiska gränser som fysiskt utestänger fienden är mer attraktiva än rent symboliska gränser. En grups geopolitiska omvärldsbild påverkas enligt det här skisserade synsättet av två fundamentalt olika faktorer: dels den faktiska omvärldssituationen, dels det psykologiskt betingade behovet av ett politiskt landskap indelat i "in-territorier" och "ut-territorier."

#### *4.4 Stabilisering av kollektiva identiteter*

De ovan diskuterade processerna förstärks av att även kollektiva identitetssystem kan ha en narcissistisk karaktär. De kollektiva självbilderna har en viktig funktion som identifikationsobjekt för individerna. Detta innebär ett behov av att idealisera den kollektiva självbilden. Kollektiva erfarenheter som ger upphov till negativa kollektiva självbildselement är därför hotfulla och ovälkomna. Kollektiv tenderar därför att utveckla samma dualistiska självbildsstruktur som individer, d.v.s. en (hos kollektivets medlemmar) medveten idealiserad självbild, och en mer eller mindre omedveten negativ självbild. Den senare omfattar t.ex. minnen av förnedrande händelser i kollektivets gemensamma historia, t.ex. förluster i krig, misslyckade försök att skapa en suverän status och moraliskt förkastliga handlingar utförda av kollektivet (t.ex. folkmord). Härigenom blir den kollektiva självbilden lika instabil som den narcissistiska individens självbild. Samma behov av att peka ut syndabockar och fiender uppstår därför på den kollektiva nivån, och bidrar till att befästa geopolitiska fiendskapsrelationer.

#### *4.5 Territorialitetens potentiellt progressiva funktion*

Behandlingen av narcissistiska strukturer ger en huvudsakligen negativ värdering av territorialitetens psykologiska användning. Ett landskap av positivt och negativt laddade territorier kan stabilisera och därmed befästa en narcissistisk struktur. Frågan är vilken roll territorialitet kan spela i en process som syftar till att bearbeta och lösa upp den narcissistiska strukturen

som sådan. Narcissismens grundproblem är den negativa självbilden, och oförmågan att integrera denna i medvetandet. I en psykoterapi stärks individens psykiska struktur så att förmågan att uthärda det smärtsamma innehållet i den negativa självbilden blir större. Den rigida inre gränsen mellan medvetet och omedvetet blir därför gradvis mer genomtränglig, och en medveten bearbetning blir möjlig. Så småningom kan individen uthärda eller lösa upp den negativa självbilden, och därmed minskar behovet att upprätthålla en grandios självbild och att projicera den negativa självbilden på andra. Denna process är dock mycket ömtålig, och kräver en trygg och förtroendefull miljö, en "safe space" i Fry's bemärkelse. Inom ramen för en terapeutisk bearbetning av den narcissistiska strukturen kan alltså ett psykoterritoriellt arrangemang spela en positiv roll genom att territorierna utgör behållare för såväl negativa som positiva projicerade psykiska element ända tills individen klarar att själv härbärgera dessa inom sitt eget identitetssystem.

## 5. Försvar mot yttre hot

I de två senaste avsnitten betonades hur interna dilemman kring etablering och stabilitet påverkar individuellt och kollektivt beteende på den sociala arenan (inifrån—>ut). I detta avsnitt diskuteras hur samhällsliga kris-situationer som hotar identitetssystemen påverkar individernas sätt att fungera, speciellt vad gäller social kognition och motivation (utifrån—>in). Även ur detta perspektiv ses territorialitet som ett potentiellt stöd för vacklande identitetssystem.

Så länge livsvärlden är fredlig, trygg och säker (d.v.s. upplevs som ett tryggt livsrum, en *safe space*) är det jämförelsevis lätt att upprätthålla en koherent identitet. Under sådana förhållanden kan individen vara relativt säker på att kunna tillfredsställa sina och sina närmastes grundläggande behov. Människans existentiella villkor innefattar sårbarhet och dödlighet, men medvetenheten om detta tränger sig inte på med samma kraft om vardagslivet känns tryggt. Innan vi närmar oss vad som händer i krissituationer ska förutsättningarna för upplevelsen av ett tryggt livsrum granskas mer ingående.

### 5.1 Livsvärldens ordning

Upplevelsen av att livsvärlden är ett någorlunda tryggt livsrum är en gynnsam (om än inte ovillkorligen nödvändig) förutsättning för personlig utveckling och mognad. Det är betydligt lättare att hantera konflikter på ett

konstruktivt sätt om situationen inte upplevs som ett omedelbart hot mot den egna identiteten. En central aspekt av den vuxna människans upplevelse av ett tryggt livsrum är känslan av att ha en rimlig grad av *kontroll* över de egna livsbetingelserna. Denna känsla bygger dels på frånvaron av akuta hot mot existensen (fysisk säkerhet, förtroende för att fysiologiska behov kan tillfredställas), dels på möjligheterna till meningsfull och skapande handling i livsvärlden. Livsvärlden måste upplevas som tolkningsbar och förutsägbar (i rimlig grad), så att individen kan utveckla ett förtroende för sin egen kompetens att agera i de sociala nätverken genom kommunikativ handling (Habermas, 1981). Det måste med andra ord finnas en väl utvecklad *kommunikativ rationalitet*, ett gemensamt meningssystem bestående av språk, symboler, tecken, metaforer, kroppsspråk, roller (d.v.s. generaliserade beteendeförväntningar), etc. Den kommunikativa rationaliteten tillåter oss att agera i komplexa sociala sammanhang, och att skapa föreställningar om mål och mening i tillvaron. Det är också inom ramen för det gemensamma symbolsystemet som vi utvecklar en världsbild, en föreställning om tillvarons ordning och grundläggande principer. Denna världsbild ger möjlighet till orientering i livet, bl.a. genom att peka ut ont och gott, och hur man ska göra för att undvika det onda och uppnå det goda. Som antytts tidigare, utvecklas individens världsbild i stor utsträckning av komponenter som tillhandahålls av kulturen. Världsbilden är därför i hög grad gemensam för ett kollektiv, och spelar en betydelsefull roll för att säkra identitetssystemens stabilitet.

Individen är absolut och ofrånkomligen beroende av det omgivande sociala systemet. Alla samhällen med en rimlig grad av personlig frihet bygger på att det finns ett ömsesidigt förtroende mellan medborgarna. Det är inte möjligt att utveckla en komplex arbetsfördelning och en differentierad kultur om inte individerna har förtroende för att de kan orientera sig framgångsrikt i samhället. Så länge vi vet hur vi ska undvika att bli fysiskt angripna, och hur vi ska bära oss åt för att tillfredsställa våra grundläggande behov, finns detta grundläggande förtroende. Så länge förtroendet finns, är det jämförelsevis lätt att upprätthålla de identitetssystem vi skapat.

Då vi alla är medvetna om vårt personliga beroende av den kommunikativa rationalitetens fortbestånd, är vi starkt benägna att försvara den om vi upplever den som hotad.

## 5.2 Hot mot livsvärldens ordning

Mot bakgrund av människans behov av ett koherent och lättolkat meningssystem i omvärlden, är det inte svårt att förstå den oro och det motstånd som väcks t.ex. av en omfattande invandring. När man i sin livsvärld möter personer med ett språk man inte förstår, med kroppss-

signaler man inte kan tolka, och med värden man inte känner till, kan det kännas som den kommunikativa rationaliteten är på väg att lösas upp. Samma rädsla figurerar i samband med alla typer av avvikare från det dominerande symbolsystemet: kriminella, subkulturer, minoriteter av olika slag. Om det säkra livsrummet känns hotat genom närvaron av avvikande grupper, ligger det nära till hands att försöka skapa trygga livsrum genom territorialitet. En av de minst destruktiva formerna för detta är bostadssegregering, en av de mest destruktiva är deportation eller utrotning av avvikarna.

Under svåra samhällsliga kristillstånd, som krig, ekonomisk misär och eskalerande kriminalitet, går känslan av att ha tillgång till ett tryggt livsrum förlorad (eller kan överhuvud taget inte uppstå). Kontrollen över de egna livsbetingelserna går förlorad, vilket får genomgripande konsekvenser för motivationen:

Under extremely difficult life conditions certain motives dominate: protecting the physical well-being of oneself and one's family and preserving one's psychological self, including self-concept and values; making sense of life's problems and social disorganization and gaining a new comprehension of the world, among others. It is difficult, usually, to fulfill these aims by improving the conditions of life. Instead, people often respond with thoughts, feelings, and actions that do not change real conditions but at least helps them cope with their psychological consequences. These include devaluing other groups, scapegoating, joining new groups, and adopting ideologies – all of which may give rise to the motivation for, and diminish inhibition against, harming others. (Staub, 1989: 4-5)

Staub pekar ut att det i krissituationer är ett minst lika viktigt motiv att bibehålla en psykologisk balans som att försöka nå ett minimum av materiell säkerhet. Individens kognitiva och känslomässiga värld förändras alltså på ett drastiskt sätt i hotande omvärldssituationer. Dessa förändringar kan bäst förstås som en gradvis eskalationsprocess.

### *5.3 Konflikteskalation ur jagutvecklingsperspektiv*

Under gynnsamma förhållanden (tryggt livsrum, stödjande och stimulerande social omgivning) kan individen utveckla en allt högre grad av psykologisk mognad. Bland de egenskaper som kännetecknar en mogen person finns förmåga till inlevelse i andra personers situation, förmåga att upprätthålla differentierade bilder av andra och av en själv (d.v.s. samexistensen av positiva och negativa egenskaper, känslor och önskningar), identifikation med universalistiska värden (t.ex. att varje människa har vissa fundamentala rättigheter, oberoende av gruppmedlemskap), förmåga att uthärda osäkerhet, och insikt i den egna världsbildens subjektiva karaktär.<sup>15</sup>

I konfliktsituationer blir det allt svårare att upprätthålla dessa krävande kognitiva förmågor (Glasl, 1992). Under tidiga faser i eskalationsprocessen upplevs motparten i ökande grad som ett hinder. I och med att konflikten fortsätter ses motparten som otillgänglig för rationell argumentation, och man börjar använda allt mer taktiska finter för att manipulera situationen. Parterna upplever att de gradvis förlorar kontrollen över viktiga förutsättningar för deras fortsatta funktion. Detta leder till en tendens att formera sig i tydligt avgränsade grupper. Allt fler frågor dras in i konfliktförloppet, och situationen blir allt mer oöverskådlig och svårförutsägbar. Detta gör det allt svårare att tolka situationen genom rationell reflexion. De komplexa och svåröverskådliga intrycken från omvärlden i kombination med allt mer påträngande känslor av stress och hot kan lätt leda till kognitiv överbelastning. Ett av de viktigaste instrumenten för att få ett psykologiskt grepp om situationen är *komplexitetsreduktion*. Genom att skapa en förenklad bild av omvärlden och dess orsakssamband kan känslan av desorientering och utsatthet reduceras. Reflexionen träder tillbaka, och mer stereotypa former av kognitiv behandling tar över (Spillmann and Spillmann, 1991). De egenskaper som kännetecknar en mogen medvetandestruktur sätts alltså ur spel, och det blir allt svårare för konfliktparterna att leva sig in i hur motparten upplever situationen. I konfliktsituationer sker komplexitetsreduktion genom att attribuera de frustrationer man upplever till motpartens agerande, medan den egna gruppen och dess motiv idealiseras. Motparten tillskrivs alltså all skuld till de svårigheter man upplever, och förmågan att se situationen ur ett helhetsperspektiv minskar drastiskt. Den kognitiva stressen i kaotiska situationer motiverar parterna att eftersträva så god tolkningsbarhet som möjligt inom gruppen. Alla som upplevs som hot mot den kommunikativa rationaliteten (som har avvikande värden, språk, symbolsystem) utsätts därför för ett tryck att anpassa sig eller försvinna.

I krissituationer finns en stark tendens till stärkt gruppidentifikation. Detta hänger samman med individens intensifierade upplevelse av sin egen sårbarhet och maktlöshet inför en turbulent och hotfull livsvärld. Genom starkare identifikation med ett kollektiv är individen i sin egen självupplevelse inte i samma utsträckning en separat individ, utan mer en del av ett kollektiv. Individen söker sig då företrädesvis till kollektiv som erbjuder:

- Kollektiv styrka och en förtroendeingivande försvarsförmåga.
- En positivt laddad och grandios kollektiv självbild.
- En begriplig och trovärdig tolkning av situationen, där orsakerna till problemen identifieras (i form av en konkret fiende), och en väg ut ur svårigheterna pekas ut (t.ex. i form av att besegra fienden).
- Tydliga gränser mot "utsidan" genom identitetsmarkörer (anatomiska likheter och olikheter är attraktiva därför att de är "pålitliga" och lätt

<sup>15</sup> En kortfattad beskrivning av några centrala drag i jagutvecklingen ges i appendix.

igenkännliga. En av orsakerna till etnisering av konflikter finns troligen här).

- Lätthet att kommunicera (verbalt och icke-verbalt) inom gruppen, d.v.s. en homogen konstitutionell kollektiv identitet. Avvikare och dissidenter i de egna leden förföljs och utesluts eller pacificeras.
- En mobiliserande myt, som pekar ut kollektivets bestämning, skapar sammanhållning, och kanaliserar medlemmarnas energi i samma riktning.

#### 5.4 Nyttan av territorialitet i eskalerande konflikter

Territoriellt beteende kan ingå i rationellt utformade strategier för att försvara konkreta intressen, som t.ex. fysisk säkerhet och kontroll över resurser. Diskussionen i denna essä fokuserar dock på en annan källa till territoriellt beteende i konfliktsituationer: det emotionellt motiverade behovet av att bevara en känsla av att ha kontroll över situationen. Rationellt motiverade territoriella beteenden förutsätter en realistisk analys av omvärldssituationen, av de egna intressena och hur dessa ska kunna försvaras. Den psykologiska stress som drabbar individen i intensiva konfliktsituationer förhindrar dock en saklig analys av situationen, eftersom behovet av kognitiv komplexitetsreduktion leder till systematiska feltolkningar av motparten, situationen och den egna sidans roll.

Ur det psykologiska perspektivet kan territorialitet fungera som ett redskap för att upprätthålla orienteringsförmågan och för att reducera känslan av omedelbart hot. En stark prioritet i hotfulla omvärldssituationer är att försöka återupprätta det trygga livsrum (*safe space*) som gått förlorat. Detta leder till en stark tendens att försöka skapa (a) ett *homogent territorium*, genom att (b) *externalisera de upplevda hoten* till (c) andra sidan av en *tydlig gräns*, vilket möjliggör (d) en *organiserad kamp mot en yttre fiende*. Individerna försöker sortera upp den kaotiska omvärlden i överskådliga kategorier, samt upprätta åtminstone en kognitiv ordning om en yttre stabilitet inte är möjlig. Tillhörigheten till en ingrupp med ett tydligt avgränsat territorium är ett av de mest attraktiva sätten att upprätthålla en ordnad världsbild som kan ge orientering och säkerhet. För att garantera maximal kognitiv kongruens tenderar både ledare och övriga gruppmedlemmar att utveckla en stark gruppkonformitet. De som avviker från de gemensamma värdena, tolkningarna och stereotyperna utgör hot mot det gemensamma symbolsystemet och dess betryggande enhetlighet. De måste därför elimineras genom marginalisering, omvändelse eller exklusion.

De geografiska gränserna får i territoriella konflikter en starkt laddad



symbolisk och emotionell betydelse, genom att gruppmedlemmarna upplever de geografiska gränserna som gränsen mellan ordning och kaos, mellan säkerhet och hot.

## 6. Slutsatser

### 6.1 Territorialitetens funktioner

Huvudargumentet i denna essä är att territoriellt beteende i konfliktsituationer motiveras både av ett rationellt motiverat försvar av individuella och kollektiva konkreta intressen, *och* av ett psykologiskt motiverat behov av att försvara individuella och kollektiva identitetssystem. Medan intresse-rationaliteten diskuterats utförligt i samhällsvetenskapliga studier av olika slag, har den psykologiska motivationen av territorialitet endast i liten utsträckning undersökts i empiriska fallstudier (se dock Volkan, 1979; Shalit, 1987; Schnell, 1993). Empiriska analyser av territorialitet i sociala konflikter bör bygga på en flerdimensionell analys av territoriella strategiers funktioner. En ensidig betoning av antingen den rationella eller den psykologiska aspekten leder sannolikt i de flesta fall till ett svagt förklaringsvärde. I tabell 1 görs ett försök att inventera territorialitetens funktioner i konflikter med utgångspunkt från ett urval viktiga mänskliga behov. Med en viss förenkling kan fyra olika nivåer urskiljas:

- På den *fysiska* nivån tjänar territorialitet som en strategi för att öka den personliga säkerheten.
- På den *ekonomiska* nivån tjänar territorialiteten som ett sätt att avgränsa fungerande ekonomiska system, genom att möjliggöra kommunikativ rationalitet och enhetliga norm- och regelsystem.
- På den *sociala* nivån utgör territorier enheter för reproduktionen av den kommunikativa rationaliteten, som i sin tur är en förutsättning för tillfredställelse av en rad sociala behov.
- På den *psykologiska* nivån utgör territorierna identitetsstabiliserande strukturer.

Kärnan i den psykologiska förklaringsansats som skisserats i tidigare avsnitt kan (i starkt förenklad form) sammanfattas i en rad teser:

1. Den mänskliga individen behöver ha en koherent identitet
2. Identiteten är ett bräckligt system som etableras och stabiliseras genom en gradvis process.
3. Identitetens bräcklighet upplevs som sårbarhet och som en obestämd känsla av att vara hotad.
4. Kulturen och samhället har utvecklat strukturer och mekanismer som fungerar som stöd för individernas identitetsbildning, bl.a.:

- a. Roller, som utgör stereotypa och socialt institutionaliserade identiteter;
  - b. Identitetsmarkörer och identifikationsobjekt, så att individen via gruppidentifikation kan uppleva en stabil och stark identitet;
  - c. Socialt förmedlade syndabockar och gemensamma fiender, som kan användas av individen som projektionsobjekt för det upplevda hotet.
5. Territorialitet fungerar identitetsstödjande genom att:
- a. bidra till definitionen av en distinkt identitet;
  - b. genom gränsdragning underlätta projektion av dystoniska element;
  - c. bidra till en känsla av att ha ett tryggt livsrum.

En konsekvens av denna psykologiska modell är hypotesen att det finns ett komplementärt förhållande mellan inre (psykiska) och yttre (sociala) strukturer. En individ med en stabil, differentierad och väl integrerad psykisk struktur är mindre beroende av att identifiera sig med och stödja sig på yttre strukturer, som t.ex. sociala roller, medlemskap i kollektiv, eller emotionellt laddade territorier. En individ med en vag identitet är däremot starkare beroende av att stödja sig på sådana yttre strukturer, och därmed att låta sitt handlande styras av behovet att stärka och försvara dessa yttre strukturer.

Vidare postulerar modellen att motivationen för territoriellt beteende stärks i samhälleliga krissituationer som hotar identiteten och känslan av att ha tillgång till ett tryggt livsrum. Benägenheten till territoriellt beteende är alltså, enligt detta synsätt, knuten dels till identitetssystemens stabilitet, dels till graden av upplevd trygghet resp. hot i livsvärlden.

Modellen postulerar också ett antal villkor som en viss geografisk enhet bör uppfylla för att kunna uppfylla de psykologiska funktioner som summerats ovan. Ett sådant territorium bör:

- ha distinkta och respekterade gränser;
- erbjuda en tillfredställande grad av kontroll över gränsernas genomtränglighet;
- erbjuda en väl fungerande kommunikativ rationalitet och ett kollektivt tolkningssystem. Den förra garanterar en smidigt fungerande kommunikation, och den senare erbjuder ett lätthanterligt system för att tolka situationer och händelser i omvärlden. Den kulturella homogeniteten i området spelar här ofta en viktig roll.
- erbjuda en stabil geografisk identitet, d.v.s. fungera som en väl sammanhängande kognitiv gestalt. Detta kan innefatta en historisk kontinuitet och en etablerad legitimitet i omvärldens ögon.
- ha en hög grad av kongruens mellan den kollektiva konstitutionella identiteten, den kollektiva subjektiva identiteten, samt

den institutionaliserade geopolitiska formationen (t.ex. som stat).

Flera av dessa kriterier kan förändras över tiden, t.ex. så att ett tidigare ur psykologiskt perspektiv acceptabelt territorium förlorar sina goda förutsättningar att uppfylla de identitetsstödjande funktionerna. Jugoslavien utgör ett aktuellt exempel på detta, i och med att den geopolitiska formationen "Jugoslavien" förlorade sin legitimitet som territorium när öst-västkonflikten upplöstes. Medborgarna tvingades då söka sig fram till nya kollektiva identiteter, vilka i hög grad kom att baseras på etniska kriterier (som upplevs som en distinkt och permanent bas för etablering av kollektiv identitet). Då de omdefinierade staterna dock inte upplevdes ha en tillfredställande grad av homogenitet, och därmed inte uppfyllde de psykologiska kraven, försökte en rad aktörer *skapa* homogena territorier genom folkförflyttningar och folkmord.

## 6.2 Godartad och elakartad territorialitet

Det är uppenbart att territorialitet har en komplex funktion ur psykologisk synvinkel. Å ena sidan är territorialitet en i raden av yttre strukturer som fungerar identitetsstödjande, och därmed potentiellt utvecklingsbefrämjande. Å andra sidan kan territorialitet användas för att stabilisera identitetssystem som i grunden står i vägen för psykologisk mognad. Detta innebär att territorialitetens roll både i eskalerande konflikter och i konfliktlösningsprocesser är långt ifrån entydig. Det kan därför vara lämpligt att införa definitioner av *godartad* resp. *elakartad territorialitet*.

*Godartad territorialitet* är en användning av territorier och gränser för att upprätthålla en känsla av att ha tillgång till ett tryggt livsrum och en distinkt identitet, *utan* att gränserna görs så ogenomträngliga att kommunikation med utgrupper reduceras till ett minimum (och därmed möjliggör uppkomsten av stereotyper och projektion). Denna definition har en direkt motsvarighet i ett utbrett synsätt inom parterapi, där en god relation anses kännetecknad av att parterna har distinkta identiteter, avgränsade med tydliga, men genomträngliga gränser (Willi, 1975). Godartad territorialitet är en gynnsam förutsättning för psykologisk mognad, t.ex. genom att ge trygga förutsättningar för att utveckla förmågan att leva sig in i andra människors bild av världen. Därmed utgör godartad territorialitet en gynnsam förutsättning för konfliktlösningsprocesser.

*Elakartad territorialitet* är skapandet av territorier med rigida och ogenomträngliga gränser som möjliggör dissociation och projektion, och därmed förstärker utvecklingen av orealistiska själv- och fiendebilder. Elakartad territorialitet förstärker eskalationsmekanismerna i en konflikt genom att försvåra kommunikationen mellan konfliktparterna. Därmed

minskar möjligheterna att utveckla en nyanserad bild av orsakssamband och en förståelse för motpartens perspektiv. Konkreta uttryck för elakartad territorialitet är bl.a. etnisk rensning, upprättandet av rigida och strängt bevakade gränser och utbildningen av stereotypa fiendebilder knutna till "utterritorier." Elakartad territorialitet utgör ett direkt hinder för konfliktlösningsprocesser.

Mellan de två polerna godartad och elakartad territorialitet finns en mellanform som snarast konserverar rådande förhållanden. Detta är den klassiska institutionaliserade ärkefienderelationen, där fiendskapens former är så starkt ritualiserade att aggressiviteten kanaliseras in i icke-dödliga former. Etableringen av ett "interritorium" och ett "utterritorium" tillåter stabilisering av de egna identiteterna genom projektion utåt och grandiositet inåt. Det kalla kriget mellan USA och Sovjetunionen är ett exempel på en sådan form av territorialitet. Arrangemanget innebär en blockering både av vidare konflikteskalation och av utveckling mot mer integrerade och mogna psykologiska strukturer.

Konfliktlösningsprocesser är ur tredje parts synvinkel en ömtålig balansgång. En insikt i territorialitetens roll för att stödja hotade identiteter kan potentiellt bidra till kreativa strategier för att skapa gynnsamma utgångspunkter för en konfliktbearbetning. Om konfliktparterna har åtminstone en begränsad tillgång till vad de upplever som ett tryggt livsrum som garanterar identiteternas fortbestånd, är det betydligt lättare att utveckla en öppenhet för motpartens perspektiv än om ett tryggt livsrum helt saknas. Jag är övertygad om att det är möjligt att utveckla kreativa territoriella lösningar på behovet av trygga livsrum. Sådana strategier bör ses som led i en dynamisk process som sätter identitetsproblematiken i centrum. Vissa typer av provisoriska territoriella arrangemang kan spela en nyckelroll i speciella faser i konfliktbearbetningen, för att sedan förändras till form och funktion.

### *6.3 Förslag till framtida forskning*

Jag har i denna essä skisserat en psykologisk ansats för att analysera och tolka territorialitetens betydelse i sociala konflikter. Den modell som presenterats är snarast av heuristisk karaktär, d.v.s. den syftar i första hand till att utgöra en referenspunkt för empiriska studier och tolkningar av konfliktorsaker. Utsikterna att nå fram till en väl underbyggd "sanning" vad gäller denna typ av mycket komplexa orsakssamband är mycket små. Däremot kan en heuristisk modell utgöra en värdefull utgångspunkt för att formulera mer avgränsade forskningsproblem. Följande kortfattade skisser visar på ett par olika möjligheter att formulera forskningsprojekt som utgår från ett

psykologiskt territorialitetsbegrepp:

*Territorialitetens fenomenologi i konflikter.* Det finns ett stort behov av en grundlig inventering av territoriellt konfliktbeteende och territoriella teman i konfliktparternas diskurser. Ingående fallstudier av fr.a. inbördeskrig, med fokus på formerna för parternas territoriella strategier behövs för att skapa en gedigen empirisk bas för analyser av orsakssamband. Studierna bör inriktas på olika analysnivåer, från individ- och hushållsnivån, till politiska rörelser och stater.

*Nationella identiteter i kris och elakartad territorialitet.* Den psykologiska ansatsens relevans kan i någon mån prövas genom att göra en jämförande analys av sambandet mellan kollektiva identiteter i kris och elakartad territorialitet. Ett större antal konflikter präglade av destruktiv territorialitet kan väljas ut för närmare studier av vilken roll kriser i den kollektiva identiteten spelat. Sådana fallstudier bör sträva efter en gedigen dokumentation av konfliktförlopp med särskilt fokus på den roll kollektiva symboler spelat. De kanske mest intressanta fallen är när kollektiva identiteter som varit stabila under en längre tid snabbt förlorar sin legitimitet (Jugoslavien, Sovjetunionen, DDR).

*Fredliga samhällens psykoterritoriella arrangemang.* Den psykologiska ansatsen kan formulera ett antal prövbara teser om sambandet mellan identiteter och territorialitet i fredliga samhällen. Fredliga samhällen kännetecknas av att elakartad territorialitet inte aktualiseras därför att (i) den kollektiva identiteten är stabil, distinkt och respekterad av omvärlden; och/eller (ii) det finns ett väl fungerande psykoterritoriellt arrangemang av den konserverande typen, d.v.s. en ritualiserad fiendskapsrelation som i icke-destruktiva former tillåter projektion och grandiositet; och/eller (iii) medborgarna har en genomsnittligt hög grad av psykologisk mognad, och därför i ringa utsträckning är beroende av territorialitet för att försvara sina identitetssystem.<sup>16</sup>

*Strategier för att upprätta trygga livsrum i samhällen som präglas av utbrett våld och osäkerhet.* Vilka strategier utvecklas i regioner präglade av svåra konflikter (som t.ex. inbördeskrig) för att skapa trygga livsrum? Finns det exempel på småskaliga trygga livsrum, öar av fred, som skulle kunna utgöra tillväxtkärnor för en gradvis spridning av fred till allt större områden av ett krigshärjat land? På vilka sätt kan sådana trygga livsrum etableras? Lämpliga fallstudieobjekt är t.ex. Bosnien, Kaukasien, Moçambique, Nordirland och Somalia. Fallstudier av denna frågeställning förutsätter möjligheter att göra djupintervjuer i fält.

*Fallstudier av framgångsrik konfliktlösning.* En fokuserad studie av territorialitetens roll på livsvärldsnivå i fall där svåra konflikter tycks ha fått

<sup>16</sup> Metoder för att empiriskt utvärdera psykologisk mognadsnivå har utarbetats bl.a. av Kohlberg m.fl. (Colby, et al., 1983), Loevinger m.fl. (Loevinger och Wessler, 1970), och Kegan m.fl. (Lahey et al., 1988).

en stabil lösning. Studien bör utföras i fält via intervjuer (eller deltagande observation) för att fånga in dynamiken på individnivå. En sådan studie skulle kunna identifiera förebilder för framtida konfliktlösningsstrategier.

## Appendix

### Sex stadier i jagutvecklingen

#### *Sensorimotor (Piaget), Incorporative (Kegan), Sensori-physical (Wilber)*

Självet är inbäddat i reflexerna. Det finns ingen klar differentiering av själv och andra, inga gränser mellan insidan och utsidan. Medvetandet utgörs av en ström av intryck och händelser, men utan föreställningar om förflutet och framtid.

#### *Preoperationell (Piaget), Impulsive (Kegan), Phantasmic-emotional (Wilber)*

Självet är identifierat med impulser och perceptioner (ett kroppsjag). Begynnande differentiering av insida och utsida: inre förnimmelser upplevs som annorlunda än perceptioner av omvärlden. Värderingen av perceptioner tenderar att vara extremt förenklad: personer och händelser upplevs som "goda" eller "onda." Obekanta objekt leder lätt till ångslan. Ingen förmåga att differentiera ens egna perceptioner av ett objekt och objektets faktiska egenskaper. Andra personer upplevs ha en egen existens oberoende av en själv, men ingen insikt i att andra personer har sina egna mål. Kan inte leva sig in i andra personers perspektiv.

Motivationen domineras av lustprincipen, begränsad till det omedelbara nuet.

#### *Konkret-operationell (piaget), Imperial (Kegan), Representational (Wilber)*

Framväxt av ett mentalt själv, identifikationen förskjuts från kropp till sinne (mind). Identifikation med behov, intressen och önsknings. Kan skjuta upp omedelbar impuls-tillfredsställelse för att nå mer långsiktiga mål. Förmåga att skilja mellan egna perceptioner och objektens faktiska egenskaper, därmed begynnande förmåga att reflektera över de egna perceptionernas relativitet. Orsakssamband ses i konkreta termer, ingen förmåga att resonera hypotetiskt. Kan inse att andra personer har ett annat perspektiv än man själv, men ingen förmåga att reflektera över och jämföra eget och andras perspektiv i ett sammanhang. Andras känslor är inte relevanta för ens eget välbefinnande, utom som rädsla för konkreta följder (straff, hämnd). Kan inte upprätthålla stabila rollförväntningar som definierar en ömsesidig relation. Sociala relationer ses som konkreta transaktioner, vilket leder till en öga-för-öga, tand-för-tand-moral vedergällning, direkt reciprocitet).

Motivationen domineras av självbevarelse och egocentriskt bevakande av egna intressen.

#### *Tidig formal-operationell (Piaget), Interpersonal (Kegan), Rule/role mind (Wilber)*

Självet är identifierat med de regler och roller som tillhandahålls av den sociala kontexten. Begynnande förmåga att reflektera över det egna tänkandet. Förmåga att reflektera kring hypotetiska möjligheter. Kan skapa mentala föreställningar av bestående relationer baserade på ömsesidiga förväntningar (roller), vilket leder till att personliga intressen kan underordnas gemensamma mål. Kan inte se självet separerat från den sociala kontexten, därför begränsad förmåga att reflektera kritiskt över sociala konventioner. Förmågan att känna förpliktelser begränsad till personer med vilka det finns en direkt relation.

Motivationen dominerad av behovet att tillhöra en grupp, därför en stark tendens till konformism.

#### *Formal-operationell (Piaget), Institutional (Kegan), Formal-reflexive (Wilber)*

Differentiering av rollpersonlighet och verklig individualitet, därför starkt utpräglad medvetenhet om att vara en separat individ. Förmåga att reflektera över grundläggande

principer och att pröva påståenden i förhållande till erfarenhet, därför förmåga att inta en kritisk hållning till sociala normer, och utveckling av universalistiska värderingar (t.ex. att alla människor har vissa grundläggande rättigheter, oberoende av grupp tillhörighet). Förmåga att uppfatta existensen av blandade motiv och känslor hos en själv och hos andra. Tolerans för ambivalens och kognitiv dissonans.

Motivationen domineras av behovet att upprätthålla självrespekten, d.v.s. att leva upp till egna normer.

*Interindividual (Kegan), Existential (Wilber)*

Den exklusiva identifikationen med ett separat sinne (mind) transcenderas genom integration av kroppens spontanitet och interindividualitet (självet identifieras med nätverket av relationer). Utökad förmåga att varsebli alla diskursers relativitet, inklusive den egna. Förmåga att växla perspektiv mellan sinsemellan oförenliga världsbilder, och se varje perspektivs speciella bidrag.

Motivationen dominerad av att uppnå en känsla av mening i livet.

*Källor: sammanställning med utgångspunkt i Kegan, 1982, 1994; Wilber, 1980, 1981, 1991; Spillmann and Spillmann, 1991.*



## Referenser

- ANDERSSON, B. (1983) *Imagined Communities*, London: Verso.
- ARDREY, R. (1969) *The territorial imperative: a personal inquiry into the animal origins of property and nations*, London: Collins/Fontana.
- BAILEY, K. G. (1987) *Human paleopsychology: Applications to aggression and pathological processes*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Ass.
- BECKER, E. (1975) *Escape from Evil*, New York: The Free Press.
- BLANCK, G and R. BLANCK (1974) *Ego psychology: Theory and practice*, New York: Columbia University Press.
- BLOOM, W. (1990) *Personal identity, national identity and international relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- COLBY, A., L. KOHLBERG, J. GIBBS, M. LIEBERMAN (1983) *The measurement of moral judgment. A manual and its results*, New York: Cambridge University Press.
- deMAUSE, L. (1982) *Foundations of psychohistory*, New York: Creative Roots.
- EDER, K. (1980) *Die Entstehung staatlich organisierter Gesellschaften. Ein Beitrag zu einer Theorie sozialer Evolution*, Frankfurt . M.: Suhrkamp.
- ELIAS, N. (1971) *Über den Prozeß der Zivilisation. Sociogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Frankfurt: Suhrkamp.
- ERIKSON, E. H. (1959/1980) *Identity and the Life Cycle*, New York: W. W. Norton & Co.
- FRY, A. (1987) *Safe space. How to survive in a threatening world*, London: J. M. Dent & Sons.
- GLASL, F. (1992) *Konfliktmanagement. Ein Handbuch für Führungskräfte und Berater, 3. Auflage*, Bern: Paul Haupt Verlag.
- HABERMAS, J. (1976) *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HABERMAS, J. (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1 & 2*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HABERMAS, J. (1983) *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HOBSBAWM, E. and T. RANGER (eds) (1983) *The invention of traditions*, Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- KEGAN, R. (1982) *The evolving self. Problem and process in Human Development*, Cambridge (Mass.) and London: Harvard University Press.
- KEGAN, R. (1994) *In over our heads. The mental demands of modern life*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- KERNBERG, O. (1975) *Borderline conditions and pathological narcissism*, New York: Jason Aronson.
- KOHLBERG, L. (1969) 'Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization', in D. A. Goslin (ed.) *Handbook of socialization*

- theory and research*, Chicago: Rand McNally and Company.
- KOHLBERG, L. (1971) 'From is to ought: How to commit the naturalistic fallacy and get away with it in the study of moral development', in T. Mischel (ed.) *Cognitive Development and Epistemology*, New York and London: Academic Press.
- KOHLBERG, L. (1976) 'Moral stages and Moralization. The Cognitive-Developmental Approach', in T. Lickona (ed.) *Moral Development and Behavior. Theory, Research, and Social Issues*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- KOHUT, H. (1971) *The analysis of the self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*, New York: International Universities Press.
- LAHEY, L., E. SOUVAINE, R. KEGAN, R. GOODMAN, S. FELIX (1988) *A Guide to the Subject-Object Interview: Its Administration and Analysis*, Cambridge: Subject-Object Research Group.
- LOEVINGER, J. (1976) *Ego Development*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- LOEVINGER, J. and R. WESSLER (1970) *Measuring ego development, vol I: Construction and use of a sentence completion test*, San Francisco: Jossey-Bass.
- LOWEN, A (1983) *Narcissism - Denial of the true self*, New York: MacMillan.
- MAHLER, M., F. PINE and A. BERGMANN (1975) *The psychological birth of the human infant*, New York: Basic Books.
- MALMBERG, T. (1980) *Human territoriality. Survey of behavioural territories in man with preliminary analysis and discussion of meaning*, The Hague: Mouton Publishers.
- MANSFIELD, S. (1982) *The gestalts of war: An inquiry into its origins and meanings as a social institution*, New York: Dial Press.
- MENTZOS, S. (1993) *Der Krieg und seine psychosozialen Funktionen*, Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag.
- NEUMANN, E. (1949/1969) *Depth psychology and a new ethic*, London: Hodder & Stoughton.
- NEUMANN, E. (1963/1990) *The Child*, Boston: Shambala Publications.
- OESTERDIEKHOF, G. W. (1992) *Traditionales Denken und Modernisierung. Jean Piaget und die Theorie der sozialen Evolution*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- PIAGET, J. (1932) *The moral judgment of the child*, New York: Free Press.
- RIEMANN, F. (1961/1982) *Grundformen der Angst. Eine Tiefenpsychologische Studie*, München: Ernst Reinhardt Verlag.
- ROSENBERG, S. (1988) *Reason, Ideology and Politics*, Cambridge: Polity Press.
- SACK, R. D. (1986) *Human territoriality: its theory and history*, Cambridge:

- Cambridge University Press.
- SCHEFF, T. J. (1994) *Bloody Revenge. Emotions, Nationalism and War*, Boulder: Westview Press.
- SCHNELL, I. (1993) 'Israeli Palestinian Territorial Perceptions', *Environment and Behavior*, Vol. 25, No 4, p. 419-456.
- SELMAN, R. L. (1980) *The growth of interpersonal understanding: developmental and clinical analyses*, New York: Academic Press.
- SHALIT, E. (1987) 'Within border and without - The interaction between geopolitical and personal boundaries in Israel', *Political Psychology*, Vol 8, No 3, p. 365-378.
- SPILLMANN, K. R. and SPILLMANN, K. (1991) 'On enemy images and conflict escalation,' *International Social Science Journal*, Vol 127, p. 57-76.
- STAUB, E. (1989) *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*, New York: Cambridge University Press.
- STEIN, H. F. (1980) 'Culture and ethnicity as group-fantasies: A psychohistoric paradigm of group identity', *Journal of Psychohistory*, Vol 8:1, p. 21-51..
- STERN, D. (1985) *The Interpersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*, New York: Basic Books.
- TAYLOR, P. J. (1989) *Political Geography. World-economy, nation-state and locality, (Second edition)*, Burnt Mill: Longman Scientific & Technical.
- VOLKAN, V. D. (1979) *Cyprus: War and adaptation - a psychoanalytic history of two ethnic groups in conflict*, Charlottesville: University of Virginia Press.
- VOLKAN, V. D. (1988) *The need to have enemies and allies: From clinical practice to international relationships*, Dunmore, Pa: Jason Aronson.
- WEICHHART, P. (1990) 'Raumbezogene Identität. Bausteine zu einer Theorie räumlich-sozialer Kognition und Identifikation', *Erdkundliches Wissen, Schriftenreihe für Forschung und Praxis*, Heft 102, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- WASHBURN, M. (1994) *Transpersonal psychology in psychoanalytic perspective*, Albany: State University of New York Press.
- WILBER, K. (1979) *No boundary*, Boston: Shambala Publications.
- WILBER, K. (1980) *The Atman project*, Wheaton: The Theosophical Publishing House.
- WILBER, K. (1981) *Up from Eden*, Boston: Shambala Publications.
- WILBER, K. (1991) *Grace and Grit*, Boston & London: Shambala Publications.
- WILBER, K. (1995) *Sex, Ecology, Spirituality. The Spirit of Evolution*, Boston & London: Shambala Publications.
- WILBER, K.; J. ENGLER and D. P. BROWN (1986) *Transformations of consciousness*, Boston: Shambala Publications.
- WILLI, J. (1975) *Die Zweierbeziehung. Spannungsursachen, Störungsmuster, Klärungsprozesse, Lösungsmodelle*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.